

SZILÁGYI MIKLÓS

HALÁSZATI VÁLLALKOZÁSOK A 18–19. SZÁZADBAN¹

1. Vannak még bőven feladataink a forrásfeltárásban, de – a több mint egy évszázada folyamatos történeti-néprajzi kutatásoknak köszönhetően – összegyűlt már olyan mennyiségű információ a regáleként (kisebb haszonvételként) kezelt halászati jog bérleti hasznosításának résztvevőiről és a halászás/halásztatás feltételrendszeréről,² hogy az eddig megismert forrásokból is választ kereshesünk ilyen és hasonló kérdésekre:

– A kétkezi munkás (ám *vagy* jobbágy, *vagy* városi polgár!) halászok, akik tetemes munkát, maguk megtermelte, illetve pénzért beszerzett anyagokat fektettek be, míg szerszámkészletüket kialakították, s a halászó víz gazdája is követelt tőlük pontosan körülírt ellenértéket vagy részt a zsákmányból a hasznosítás lehetőségéért, vajon remélhettek-e számottevő vállalkozói hasznot *is*, vagy csupán a pusztá „megélhetésük” volt a tétje halászatban munkálkodásuknak?

¹ A 2001 szeptemberében Solymos Ede 75. születésnapja tiszteletére a Türr István Múzeum és a Bács-Kiskun Megyei Múzeumi Szervezet Baján megrendezett „Élet a Dunán” című tudományos konferenciáján elhangzott előadás jegyzetekkel kiegészült változata. Köszöntse e tanulmány e helyütt is kedves barátomat, a magyar halászat kiváló kutatóját!

² Amikor példákat említek, természetesen hivatkozom a publikált, illetve archívumból idézett adataim forráshelyére, hasznos azonban, ha az olvasó számon tartja azokat a fontosabb halászati tárgyú történeti forráspublicációkat, valamint a „népies” halászat jellegének-jelentőségének újabb történeti-néprajzi elemzéseit, melyekre e mostani összefoglalásom alapozódik. A halászati jogról és a halászati bérletekről lásd: ANDRÁSFALVY 1970, 1975, 1976 (a magyarországi Duna alsó szakasza); BÁRTH 1997. passim (kalocsai uradalom); BELLON 2001 (Nagykunság); GÓG 1984. 160–161. (csongrádi uradalom); HERCZEGH 1980. passim (csongrádi-vásárhelyi uradalom); KISS 1981 passim (vajszlói uradalom); LUKÁCS 1943 (Balaton); MIKÓ 1973 (Sopron megye – Fertő tó); PÁKAY 1978. passim (Balaton); PETÁNOVIC 1981. passim (Balaton); SOLYMOS 1969 (Szeged); SOLYMOS–SOLYMOSNÉ GÖLDNER 1978, 1979 (a magyarországi Duna alsó szakasza); SZILÁGYI 1966 (Nagykunság), 1989 (Körösök vidéke), Szilágyi 1986, 1992 (Tisza-mellék), SZILÁGYI 1984, 1998 (a magyarországi Duna alsó szakasza), 1988 (Balaton), valamint összefoglalóan SZILÁGYI 2001. 119–125; TAKÁCS 1978. 37–44. (Kis-Balaton); T. K. 1899 (csongrádi uradalom).

– Elkülönült-e, a források segítségével elkülöníthető-e egymástól – a személyek szintjén természetesen – a hal kifogása és a hallal való kereskedés? Másképp fogalmazva: a halászok (vajon mindegyikük vagy csak egyes csoportjaik?) milyen mértékben akartak s tudtak egyúttal halkereskedők is lenni? Azért (és akkor) különült-e el a halásztól a *halszatócs*, a *fisér* foglalkozás, mert a városi halpiacon mind egyértelműbb lett, hogy a halászat hasznát kizárólag a kereskedő tudja realizálni, amit viszont úgy is megtehet, ha maga nem halászik, inkább halásztat – hiszen ha halászik, nem ér rá kereskedni? A halászat ugyanis a halban felettébb gazdag halászó helytől viszonylag távoli szervezett piac *hiján* aligha biztosított a halásztal (is) foglalkozók pusztá megélhetéséhez való hozzájárulásnál többet. Hiszen – a források ezt sugallják – minél gazdagabb volt halban egy-egy várostalan vidék, annál szerényebb a zsákmány tényleges értéke a szűkös helyi piacon. Tekintettel arra is, hogy a halban gazdag vidékeken, aki akart, foghatott halat a maga konyhájára, lévén – ebben a vonatkozásban – eléggé liberális a halászati jog kezelése, noha korántsem volt „szabad” a halászat.

– Van-e a halászat feltételrendszeréből levezethető magyarázata annak, hogy már a 18. században, a 19. század első felében pedig mind gyakrabban a jól megszervezett uradalmak, noha a falvak jobbágnépével is volt valamilyen halászati egyezségük, az igazán értékes halasaik hasznosítására rendszerint *nem* halászokkal-halászcapatokkal, inkább egy-egy kereskedővel, kereskedő-komániával kötöttek szerződést? Akik a jobbágyhalászok használta vagy céhes halászok bérelte halászó vizekről megkövetelhez képest feltűnően magas évi bérleti díj megfizetését vállalták 3-6 évre kötött szerződéseikben! Nyilván a kiszámítható haszon miatt vállalták, noha – könnyű belátni – nemcsak az „albér-lőként”, részes halászként vagy bérmunkásként foglalkoztatott halászaikkal való halásztatásnak, hanem a legkedvezőbb piac elérése érdekében szükséges távolsági szállításnak és/vagy tartósításnak a költségei is, a hal mint gyorsan romló áru miatt eleve bekalkulálандó veszteségek is igen tetemesek lehettek.

E dolgozat keretében természetesen nem végleges, csupán közelítő válaszok fogalmazhatóak az ilyen kérdésekre. Mely kérdések ráadásul ismertnek tétel- zik a halásztal kapcsolatos újabb kutatási eredményeket, pedig nem biztos, hogy valóban ismertek. Ilyen pl. az *ősi* módszereket alkalmazó halászkodás és a *korai* (hiszen a feudalizmus utolsó két évszázadában már jelentkező) tőkés vállalkozások *egyidejűségének* evidenciaként kezelése. Aki csak a HERMAN Ottó kutatásai révén a közfelfogásba mélyen beleyökerezett „a halászat = ősfoglalkozás” felfogással tud azonosulni, bizonyára nem hiszi el nekem, hogy az „egyidejűség” valóban evidencia, hogy bármennyire szerény méretű, mégis-csak tőkét kockáztató *vállalkozások* épülhettek rá az – úgymond – „ősi” halász- módszerekre. Bár ebben a vonatkozásban nyilván indokolt lenne a részletesebb kifejtés, a halászok eszközeiről, fogási módjairól csak érintőlegesen eshet szó ez alkalommal – el kell hinnie a tisztelt olvasónak, hogy *ugyanazokról* a halá-

szokról lesz szó a továbbiakban, akiknek az etnográfia érdeklődésére jogosan számot tartó eszközkészlete a 19. század közepéig-második feléig megmaradt alig változóan.

2. Bízást kiindulhatunk abból, hogy azokon a vidékeken, ahol bőségesen állt rendelkezésre halászó víz, szántóföldnek viszont szűkében voltak a jobbágypara- sztok, a kiegészítő élelemszerzést, tehát az *önellátást* szolgálták a minél ol- csóbban előállítható, lehetőleg „ingyen” megszerzett termékeket (nád, vessző) és élömunka-befektetést – tehát a szó szoros értelmében nem beruházást – kí- vánó halászeszközök (döntően a vejszék és a varsák). A földbirtokos számára is „önellátó” célú volt az ilyen halászat: nem kívánhatott „ellenértékként” töb- bet, mást a jobbágyaitól, mint a maga konyhájának hallal, csikkal, teknősbéka- val való ellátását.

Az önellátás azonban azonnal átfordult árutermelésbe, ha a halásztal fog- lalkozók által elérhető közelségben felvevőpiac teremtődött zsákmány-tömege- re, illetve ha *halszatócsok* jelentkeztek rendszeres vásárlóként. Az eladhatóság- nak pedig kettős következménye volt. Egyrészt: a földbirtokos sem elégedett meg a továbbiakban a konyhájára szükséges halmennyiséggel, hanem részesed- ni akart a piacon szerzett haszonból is. Másrészt: mind jellemzőbbek lettek a nem feltétlenül főfoglalkozású paraszthalászok kezén is az olyan, tőkeinvestá- ciót feltételező halászati eszközök, melyekkel alkalmanként a saját konyhán el nem fogyasztható mennyiségű halat lehetett kifogni.

A paraszthalászok „piacra termeléséről” és a hallal való kereskedésről az alábbiak olvashatók ki a 18–19. századi forrásokból:

A *nem*³ önellátó zsákmányszerzés: a szükségszerű piaci értékesítés félreért- hetetlen jele, amikor a vízhasznosítási megállapodásokban zsákmány-hányad beszolgáltatására kötelezik a jobbágyokat. Még egyértelműbb – s idő telvén ez a megoldás lett mind jellemzőbb –, ha éves bérleti díj megfizetését kívánták a hasznosításra vállalkozóktól. Gyakrabban ezt az „ellenértéket” nem néven ne- vezett paraszthalászok, hanem falvak vagy mezővárosok előljáróságai (máskor közvetlenül „halásztársaságaik”) szolgáltatták, miután úrbéri szerződésük ré- szeként vagy külön szerződéssel megszerezték a halászati jogot. A jobbágyfal- vak/mezővárosok lakóinak az esetben s azokon a vidékeken is megvolt a le- hetősége – végig a feudalizmus századaiban – a halászó vizeknek szerződéses viszonytal legalizált használatára, amikor és ahol a jogtulajdonosok (pl. a kalo-

³ Pontosabban: *nem csak*, hiszen a halászó jobbágyok halfogyasztásán túl azt is figye- lembe kell vennünk, hogy a halászati bérleti szerződésekbe – a „rész” vagy éves bérleti díj mellett – a konyhai hal szolgáltatási kötelezettségét is következetesen belefoglalták. Ami – különösen az egyházi birtokok esetében – korántsem volt csekély mennyiség, s mert a „leg- nemesebb halnemekből” és egész évben folyamatosan kívánták, nyilván az érdekeltek sem tekintették jelentéktelenül csekély értéknek.

csai érseki uradalom, a Sárköz-vidéki és a Mohács környéki uradalmak) inkább céhes halászoknak (azaz: messzi városok polgárainak) vagy halkereskedő nagyvállalkozóknak, mintsem a maguk jobbágyainak adták bérbe *legértékesebb* hasaikat – a kevésbé értékeseket ők halászhatták, ám korántsem „szabadon”⁴

A falvak/mezővárosok előjárósága több-kevesebb önállósággal szervezte és felügyelte tehát a halászkodást – lényegileg ugyanúgy, mintha birtokában lett volna a halászati jognak (ahogyan pl. a szabad királyi városokban vagy a szabadalmas Jászkunságban volt a birtokában).⁵ Ahol és amikor a *communitas* a bérlő, akik pedig halászni akartak a lakosok közül, szubárendátorok, az előjáróságnak volt joga és kötelessége, hogy – az uradalmi és a tanácsi bevételeket növelendő – *vállalkozássá* fejlessze a halászatot, azaz: minél nagyobb haszonnal halásztasson. Ennek a törekvésnek volt része, hogy a falu/mezőváros tanácsa korlátozta (helyenként eléggé radikálisan) azon falubeliek „szabad” halászatát, akik nem tartoztak a „halászok társaságához”, azaz nem voltak árutermelésre is alkalmas halászeszközök, s nem vállalták az „albérleti” szerződésbe foglaltak teljesítését. És része volt az is, hogy *halászbíróval* (a Sárközben *tóbíróval*)⁶ felügyeltette a vízhasznosítást: a legálisan halászóknak se lehessen eltagadni a zsákmányból.⁷ Azt célozván ezzel is, azzal is, hogy legalább akkora, lehetőleg nagyobb bevétele származzék a *communitas*nak a halászó vizekből, mint amennyivel az uradalomnak a halászatért tartozik.⁸

⁴ Lásd pl. ANDRÁSFALVY 1975, 1976; SOLYMOS–SOLYMOSNÉ GÖLDNER 1978 által közölt és értelmezett bérleti szerződéseket. – A kalocsai érseki uradalom halászati ügyeinek intézője 1770-ben utasításba is foglalta, hogy „Minden Embernek az egész Dominiumban tilalmas legyen a halászat akár hálóval akár varsával, czikonnnyal és horoggal akár melly vizekben”; a *communitas*ok a haszon feléért árendába kapják a határukban lévő vizeket, ám mindenféle felszerelés költségei is őket terheli (SOLYMOS–SOLYMOSNÉ GÖLDNER 1978. 58).

⁵ Részletesebben: SZILÁGYI 1992. 124–131; SZILÁGYI 2001. 122–125.

⁶ ANDRÁSFALVY 1975. 213–214.

⁷ A „halásztársaság” és a *halászbíró* viszonyára lásd Gyoma és Mezőberény példáját: SZILÁGYI 1989. 211–213, 220–222.

⁸ Az öcsödiek úrbéri szerződésük értelmében voltak „bérlői”, a halászok pedig „albérloi” a halászó vizeknek. A 1798. évi bírói számadásokra tett uradalmi észrevételekre a bíró így felelt: „A’ [...] Halászat Árendája, a’ miképpen volt a’ Conractusban a’ *Communitas*nak ki adva, azon módon botsátódott a’ Halász Társaságnak, mint szegény sorsú lakosok bődögülésokra.” (Békés Megyei Levéltár, Öcsöd ir. [1801–1828] R. 23/1802/12.) – Füzesgyarmat viszont az 1816-ra érvényes halászati szerződése értelmében 100 Ft-tal, 3 akó csikkal és (ha a földesúr ott tartózkodik) „néhány”, fizetés ellenében beszolgáltatandó teknősbékával tartozott az uradalomnak, viszont a tíz helybelivel kötött szubárendális szerződés szerint az előjáróság összesen 355 Ft-ot, 330 teknősbékát és 27 akó csikot remélt behajthatni a vizeket használóktól (Békés Megyei Levéltár, Füzesgyarmat ir. [1836–1848] R. 26).

Nem csupán a céhes halászok, ugyanígy a jobbágyparasztok piacra termelése kifejeződik abban is, amikor az értéktelen „melléktermékekből” elkészíthető vejszék és varsák mellett, illetve helyett olyan halászeszközök a „főszerszámok”, melyekkel egy-egy alkalommal a saját konyha szükségletét messze meghaladó mennyiséget lehet kifogni. Azaz: a maguk megtermelte-feldolgozta kenderből házimunkaként megkötött, ám kötélgyártó készítette kötélzettel felszerelt, valamelyes „beruházást” tehát mindenképp feltételező *kerítőháló*k, *nagyháló*k. Ezeknek az előállítás, folyamatos karbantartása, egy-két év elteltével cseréje, ha készpénzkiadást jelentett is, korántsem igényelt persze egy-egy halásztól erőn felüli, megoldhatatlanul nagy beruházást. Azért nem igényelt, mert a *nagyháló* – gyakrabban – a vele dolgozó *bokor* közös tulajdona volt, azaz: csak a háló és egyéb felszerelés értékének 1/6-át–1/8-át kellett belevinnie kinek-kinek a vállalkozásba.⁹ Vagy – ha nem volt képes ekkora beruházásra – tudomásul kellett vennie, hogy csak halászati munkájának ellenértékére (inkább „része”, mint munkabérre) számíthat, lévén a háló tulajdonosa vagy az uradalom, vagy a bérlő *communitas*, vagy a halászóvíz árendátora, illetve szubárendátora (erre is, arra is idézhető példák¹⁰) – olyané tehát, aki maga nem feltétlenül akart halászni, hanem – a piacra figyelve – halásztatott. Az egyéni tulajdonban lévő *kerítőháló* viszonylagos gyakorisága egyébként (már a 18. századot megelőzően is, ám a 20. században szintén!) abban fejeződik ki, hogy az akcióközösségekben megoldott halászat esetén a zsákmányból való részesedés „normájaként” tartották számon az „egy rész a halászoké, egy rész a vízé, egy rész a hálóé” harmadolási elvet, s ha a halászok csak harmadot kapnak, bizonyosan nem az övék a háló.¹¹

Bár a források ritkán szólnak a jobbágyok árendálta/szubárendálta vízből kifogott, illetve a jogtulajdonosnak „részként” kiadott haltömeget piacra juttató halkereskedőkről, a szórványadatok érvényessége – némi fenntartással – alighanem kiterjeszthető. Ismerjük pl. néhány, a sárréti, a Körösök – Berettyó menti falvak/mezővárosok előjárósága és halkereskedő(k) jogbiztosító előszerződését: olyan kölcsönös kötelezettségvállalásokat, melyekben az idegenből jött *halszatócs* vállalta a teljes zsákmány egész évben folyamatos és előre kialakított áron való átvételét, az előjáróság pedig azt, hogy más kereskedőnek senki sem ad el halat a faluból. Azok között, akik e szerződésekben (máskor apró peres ügyeikben) „halkereskedőként” határozták meg magukat, vagy olyan váro-

⁹ Összefoglalóan: SZILÁGYI 2001. 129–130.

¹⁰ Lásd pl. SZILÁGYI 1995. 176–178.

¹¹ Vö.: SZILÁGYI 1995. 171–178.

sokban laktak (pl. Pest,¹² Nagyvárad,¹³ Gyula¹⁴), melyeknek lakossága feltehetően igényelte, hogy a helyi piacot rendszeresen ellássák hallal, vagy egy-egy, a halfogó helyhez közeli falunak/mezővárosnak (pl. Köröstarcsa,¹⁵ Mezőtúr,¹⁶ Dévaványa¹⁷) voltak a lakói. A Körös-vidékiekhez hasonló előszerződéseket kötöttek, még mielőtt bérelték (és helybeli paraszthalászokkal halásztatták) volna a legértékesebb halasokat, a tolnai – baranyai Duna-szakasz ártéri tavainak zsákmánytömegét a 18. század második, a 19. század első felében Győrbe szállító bárkás halkereskedők.¹⁸ És mind a kalocsai érseki uradalom dunai, mind a Pallavicini uradalom tiszai halászati szerződéseiből következtetni lehet – a nagyvállalkozásokon túl – a nem-minőségi zsákmányért a folyó/tó partjára szerező *halszatócsokra* – azokra, akik „kicsiben” kereskedtek.¹⁹

3. Az egy-egy szekérnyi halat a nagyváros piacára szállítók között persze maguk a halászok is ott lehettek – vannak adatok, melyek igazolják, hogy valóban ott

¹² 1793-ban a kunszentmártoni elöljáróság azért intézkedett, mert a szomszéd birtokossal közös Körös folyót halásztató „Násztó János nevezetű Pesti Lakos Görög két fiaival edgyütt” engedély nélkül tartózkodik a helységben, s noha a kunszentmártoni oldalt is halásztatja, a lakosok „bőjti napokon halat sem kaphatnak, ha törtint-is, hogy adott, azt szerfelet drágán, Pesten is óltobban lehetne meg-venni.” (Szolnok Megyei Levéltár, Kunszentmárton ir. Proth. VII. – 1793. július 27. – 127. db.)

¹³ 1840/41-re a füzesgyarmati halászok és két nagyváradai halszatócs között létrejött szerződés értelmében a halászok vállalták hetente legalább egy szekérnyi hal Nagyváradra szállítását (a kereskedők költségén), amit azok kötelesek, bármennyi legyen is a szállítmány, a szerződésbe foglalt áron átvenni (Békés Megyei Levéltár, Füzesgyarmat ir. R. 26 – 1840. okt. 2.) Szintén nagyváradai halszatócsokkal voltak folyamatos kapcsolatban a 19. század első évtizedeiben a nagyrábáiak (MOLNÁR 1974. 30–31), a körösnagyharsányiak (CSOMOR 1980. 42).

¹⁴ Moldován Tógyer gyulai halszatócsnak és Csukás Mihály dobozi halász-szubárendátornak 1824-ben az átvett, de ki nem fizetett eleven és a besózott halak körül támadt vitája (Békés Megyei Levéltár, Doboz ir. Proth. [1823–1848.] R. 59. 1824 – 18. db.).

¹⁵ A köröstarcsai halszatócsoknak a mezőberényi elöljárósággal kötött 19. század eleji szerződéseire lásd: SZILÁGYI 1989. 217.

¹⁶ A 18. század második felében „Mezőtúr a környék halkereskedelmi központja volt”, s két görög kereskedő szervezte-irányította a halkereskedelmet (BODOKI FODOR–BODOKI FODOR 1978. 68).

¹⁷ Egy dévaványi zsidó halkereskedő (és kocsmáros) 1802-ben azzal a türkevei fuvarossal keveredett perbe, aki – megállapodásuk ellenére – nem szállította el a pesti piacra a sárreői vizekből kifogott halat. Türkevén egyébként a 18. század második – a 19. század első felében (mező?)túri, (tiszá?)szentimrei, váci *halszatócsok* is fel-feltűntek (SZILÁGYI 1992. 226–228).

¹⁸ SOLYMOS–SOLYMOSNÉ GÖLDNER 1979; SZILÁGYI 1984.

¹⁹ SOLYMOS–SOLYMOSNÉ 1978; SZILÁGYI 1986.

voltak.²⁰ És nemcsak paraszthalászok, hanem – minden bizonnyal – céhbeli halászok is! Arról azonban eléggé keveset tudunk, hogy az utóbbiak miként egyezteték össze a halászati munkát a piaci jelenléttel. Talán úgy, ahogyan a majdnem kortárs HERMAN Ottó, utóbb pedig SOLYMOS Ede a céhélet végső időszakára, illetve „utóéletére” vonatkoztatva megfogalmazta: azért lehetett állandó a halászok piaci jelenléte, mert ha maguk nem tudtak annyit fogni, amennyit a piac igényelt, az igényeket kielégítendő másoktól vásárolták össze a zsákmányt, az árusítás napi teendőit pedig úgys a halaskofák (a halászfeleségek) végezték.²¹

Amúgy hiába ismertük meg név szerint, ugyancsak SOLYMOS Ede elmélyült forráselemzéseinek köszönhetően,²² féltucatnyi halászcéh tagjait, e forrás csoport – úgy látszik – nem alkalmas annak tisztázására, még valószínűsítésére is alig,²³ hogy milyen arányban lehettek a céhtagok között *csak* kereskedők. Nem lenne meglepő, ha a további forrásfeltárás azt igazolná, hogy a nagy kiterjedésű halászó vizeket bérlő céhes halászok inkább szervezői-irányítói voltak a halászat napi munkájának, s bár magukat „halászként” meghatározva béreltek, és vitték piacra a zsákmányt,²⁴ a szó szoros értelmében *már nem* tekinthetők „halásznak”. Ha nem tételeznénk fel esetükben a halászkodás napi munkájától való kisebb-nagyobb mértékű eltávolodást, értelmes magyarázatot kellene keresni arra, hogy azok a komáromiak, akik a 18. század első felében-közepén a tiszafüredi, a tiszacsegei folyószakasz rendszeresen visszajáró vizahalászai voltak,²⁵ vagy azok a pestiek, budaiak, komáromiak, győriek, akik ugyanekkor-tájt a kalocsai uradalom vizeit bérelték, miért és hogyan „költöztek át” hetekre-hónapokra távoli vidékekre – a napi hálózásra kész teljes *halászbokorként*, igencsak terjedelmes hálóikat, hajóikat szekerre rakva természetesen.²⁶ Aligha-

²⁰ A türkevei halászok pl. – fogadott szekereseikkel – Pestre, illetve Aradra vitték eladni a halat (SZILÁGYI 1992. 226–227).

²¹ HERMAN 1887. 540–554; SOLYMOS 1965. 220–224.

²² A halászcéhekről lásd: SOLYMOS 1967, 1979, 1984, 1987a, 1987b, 1989; SZILÁGYI 2001. 130–133.

²³ A pécsi halászcéhben – valószínűsíthetjük – nem lévén a környéken számottevő halászóvíz, alighanem több lehetett a halkereskedő, mint a mohácsiban vagy a bajaiban (vö. SOLYMOS 1967, 1984).

²⁴ 1814-ben Seman József pesti *halász* volt a csongrádi Károlyi-uradalom összes halászó vizének bérlője, ő maga azonban bizonyosan nem halászott, ha a jövedelmekről készített inventáriumba azt is tételelesen belefoglalták, hogy az egyes vizekről a csongrádi halászok milyen összeget és mennyi eleven halat kötelesek „Seman pesti halásznak esztendőnként itt helyben adni” (GÓG 1984. 160–161).

²⁵ BÉL 1968. 88; BENCsik 1970. 98.

²⁶ A komáromi vizahalászok 1745-ben a kalocsai érsekséghez küldött „könyörgő leveléből” SOLYMOS Ede mindenestre úgy következtetett, hogy ők maguk halásztak – a vizaháló mindenképpen az övék volt (SOLYMOS–SOLYMOSNÉ GÖLDNER 1978. 47.). A budai, komáromi polgárok bérelte 18–19. századi alsó-dunai vizahalászó helyeiről lásd még: ANDRÁSFALVY 1975. 182.

nem úgy célszerű feltennünk a kérdést, hogy a bérlő-vállalkozók helyszínen toborzott hálózati vajon „bérmunkások” voltak-e, vagy helybéli jobbágyhalászok alkotta, kerítőhálóval rendelkező *bokor* vállalkozott rá, hogy „részesként” halásszék a számukra. Mind a Tisza, mind a Duna mentén *nem* a bérmunka, hanem a „részeshalász”-kiszállalkozás látszik a jellemzőbbnek.²⁷

Az esetben bizonyosan kereskedők, nem mellesleg halat árusító halászok hordták piacra a zsákmányt, ha az egykorú forrásban „görög” vagy „zsidó” jelző (vagyis a „kereskedő” szinonimája) kapcsolódik a hallal (vagy hallal is) kereskedő egyén nevéhez. Korántsem ennyire egyértelmű, ha a halkereskedő (bizonyíthatóan vagy sejtetően) német nemzetiségű, azaz *fisér*, szegediesen *ficser* volt. HERMAN Ottó – a halászok vélekedését közvetítve – a szó jelentését így adta meg: „a ki a hallal *csak* kereskedik”; s hogy még egyértelműbb legyen a német szó ‘nem halász’ jelentése, azt is hozzáfűzte: „a magyareMBER jó termelő, de rossz kereskedő; ezt az utóbbit szereti másra bízni, a német pedig derékasan felhasználja ezt az erős nemzeti vonást.”²⁸ Amiből az is következhetnék, lévén a Duna menti céhes halászok nagyobb része német,²⁹ hogy akár a céhes halász = halkereskedő azonosítás is megengedhető. Ami persze elfogadhatatlan következtetés, ha figyelembe vesszük, amit a céhes *halászok* magas szintű technikai felkészültségéről, munkaszervezési módszereiről, döntően SOLYMOS Ede kutatásainak köszönhetően,³⁰ tudni lehet. És figyelembe vesszük azt is, hogy a *ficser* foglalkozás Szegeden volt igazán karakterisztikus, a halászkodástól határozottan elkülönülő, ebben a városban pedig soha sem szerveződött halászcéh. A szegedi Bitó János, aki a partiarchális halhasító munkás – halászlégény – halászmester – halászati bérlő – halkereskedő ranglétrán végighaladva maga is eljutott a vagyongyarapító *ficserkedésig*, így jellemezte őket: „Ficséreknek azokat a halkupeceket hívták, akiknek nem volt bérletük, se halászatjuk, de még nagyhálójuk sem, hanem csak másoknak a hálójából hordták el a halat. Ez egy igen érdekes egészen különálló osztály volt a halászok között. [...] Már a ruházatjukról meg lehetett ismerni a mesterségüket, mert mind egyformán öltözködtek [...] világoskék szép magyar nadrágban, amihez virágos

²⁷ A Tiszára lásd SZILÁGYI 1986. – A kalocsai uradalom a győriekkel kötött 1792. évi szerződésébe bele is foglalta, hogy „tartoznak Jobbágyainkat az eddig való mod szerint Halászo Vizekre, Rekesztekre, és Halászatra teendő Költségekre, és fáradságokra való nézve a’ fele Halászatban meg tartani” (SOLYMOS–SOLYMOSNÉ GÖLDNER 1978. 63.). Azt a győri halkereskedő-vállalkozót, aki a 19. század elején a bátaszéki uradalommal keveredett perbe, hét „csoportban”, a saját hálóikkal halászó, összesen 49 tagot számláló decsi *halásztársaság* „harmados halászként szolgálta” (SZILÁGYI 1984. 346–347.).

²⁸ HERMAN 1887. 537.

²⁹ Persze korántsem mindegyikük, mint HERMAN Ottó – az általa is ismert „ellenbizonyítékokat”, pl. a komáromiak „magyar” voltát, figyelmen kívül hagyva – állította volt (HERMAN 1887. 67–68, 142, 413, 422–432, 461–466. – vö. SZILÁGYI 2001. 130–133).

³⁰ SOLYMOS 1965. 30–45. és passim.

metszett bársony mellényt és fekete spencelt hordtak – mind sűrűn apró ezüstgombbal díszítve. A fejükön meglehetősen nagyszélű pörge kalap, amilyent csak ők viseltek akkoriban Szegeden.” S ami a legfontosabb ebben a jellemzésben: „ügyes emberek voltak” és „jómódban is éltek ugyancsak”.³¹

Nem állítható természetesen – Bitó sem állítja –, hogy a szegedi *ficser*ek mindegyike német lett volna – egy részükről esetleg a német származás bizonyítható. Alaposan mérlegelendő tehát az is, hogy a „magyar embertől” valóban annyira idegen volt-e a hallal való kereskedés, mint HERMAN gondolta. Vajon ritka kivétel-e, ha magyar *nemesember*, lett legyen akár főnemes, hallal kereskedett? Minőségi zsákmányt piacra juttató főnemesekről a 17. századból is,³² a 18. század első feléből is idézhetőek eléggé beszédes adatok;³³ a SOLYMOS házaspár pedig a baranyai Duna-szakaszról Győrbe halat szállító s a 18. század közepén-második felében egymással elszámolási vitába keveredő kereskedőkről bizonyította, hogy győri nemesek voltak.³⁴

Jelenlegi ismereteink szerint tehát csupán annyi állítható bizonyosan, hogy a 18–19. században eléggé határozottan – s idő telvén mind határozottabban – elkülönült a „halász” és a „halkereskedő” foglalkozás. Arra a kérdésre még aligha adható kiérlelt válasz, hogy vajon jellemzően *csak* a németek közül, s ha nem csak, mely nemzetiségekből, mely foglalkozási csoportokból toborzódtak azok a halkereskedők, akik jelentős tőkére szert tévén halászati bérlőként is vállalkoztak.

4. A legértékesebb halasvizeket *vállalkozóként* halásztató bérlők között a 18., még jellemzőbben a 19. század első felében fel-feltűntek olyanok is, akik – bizonyíthatóan, máskor csak valószínűsíthetően – kockáztatható, ám ha a halászszerecske kedvezett, megsokszorozható tőkéjüket *nem* (vagy nem csak) a hallal való kereskedelem révén szerezték.

Íme, néhány példa: a mindszent-algyői Pallavicini-uradalom halászó vizeinek egy részét az 1830–1840-es években árendáló Szobotka Dávid egyidejűleg a mindszenti mészárszékre, a búcsúk helypénzszedési jogára, valamint a kosokkal és ürökkel való kereskedelemre is szerződött az uradalommal, a Csongrád megyei zsidók 1848. évi összeírásában pedig „kereskedés és kalmárság. Különben földműves is” megjegyzés szerepel a neve mellett.³⁵ Az ugyanebben az urada-

³¹ BITÓ 1993. 53–54.

³² Összefoglalóan: BENDA 1999.

³³ Lásd Károlyi Sándor gróf 18. század eleji tervzetét a csongrádi uradalomhoz tartozó halászó vizek hasznosításának megszervezésére: T. K. 1899.

³⁴ SOLYMOS – SOLYMOSNÉ GÖLDNER 1979. passim.

³⁵ SZILÁGYI 1986. 146, 154, 160. – Ugyanez az összeírás egyébként számon tartotta a halkereskedés és a halászati bérlet összekapcsolódását: 1 szentesi, 2 mindszenti és 1 szegvári családfeje neve mellett ilyen foglalkozásjelölés olvasható.

lomban évi 3600 váltó Ft-os bérleti díjat fizető Götz Jánost korának egyik legvagyonosabb, bár német származású, de már elmagyarosodott polgárként jellemzi a szegedi helyismereti irodalom, aki foglalkozására nézve széksóval nagyban kereskedő szappanfőző volt, és hídvámbérlőként is emlegetik.³⁶ A győri Prikkel Ferenc 1771-ben a kalocsai érseki uradalomhoz küldött leveléből kitetszik, hogy nemcsak vizet bérelt és fisérkedett, hanem gabonával is kereskedett.³⁷ A Balatonon a 19. század első évtizedeitől számítható, hogy a helybeli (a század második felében alsó-tiszai) halászokkal halásztató zsidó kereskedők mind nagyobb bérleteket szereztek, s az 1880–1890-es évekre a tó 6/7-e zsidók, 2/3-a egyetlen család bérleménye lett.³⁸ A Fertő-tón a 18. század utolsó évtizedeiben bérletet szereztek között (a halászok mellett) volt kereskedést is folytató sarródi „nagygazda” és soproni polgárok népes csoportja, közöttük vendéglős, ám kosárcső, bádogos, könyvkötő foglalkozásúak is.³⁹

Legyenek bármennyire esetlegesek ezek a példák, azt mindenképpen kifejezik: nemcsak a halászok-halkereskedők, hanem a más kereskedelmi-ipari ügyletekben érdekelt alkalmi halászati bérlők is tudhattak valamit arról, hogy – noha halásztatniuk kellett, s tetemes halkereskedői haszonnal voltak kénytelenek számolni – miért szabad mégis 3-6 évre *előre* határozott összegű jövedelmet garantálniuk a halászati jog tulajdonosának. Ha így teszem fel a kérdést, azért természetesen, mert – első megközelítésre úgy tűnhet föl – a remélhető zsákmányt mintha túlon túl befolyásolná a „halászszerencse”. Vagy másképp fogalmazva: a vállalkozásba befektetett tőkével és munkával nem befolyásolható az évente más és más természeti körülményeknek való kiszolgáltatottság (pl. az áradás – apadás ideje, erőssége, az ívás lefolyása stb.).

A szerencse forgandóságát persze mind a halászati jog tulajdonosa, mind a bérlő evidenciaként kezelte. Egy győri halkereskedő vállalkozó és a bátaszéki uradalom között a decsi Holt-Duna 1803–1804. évi, 3600 Ft-nyi éves bérleti díja körül zajló s több évtizedig elhúzódó perben pl. az uradalom képviselője így fogalmazott: „a’ halászat, vadászat, madarászat eránt tett szerződésekben bizonyos Nyereség-öszevet (Summát) fel tenni nem lehet”.⁴⁰ Amit – ezen az evidencián túl – még számításba vehettek a bérleti hasznosításra vállalkozók, akár halászok, akár halkereskedők, akár gondosan kalkuláló „spekulánsok” voltak is, jelenlegi ismereteink szerint inkább csak valószínűsíthető, mint igazolható:

– Mivel 3-6 évre kötötték a bérleti szerződést, mindkét fél eleve számításba vette, hogy az egyik esztendő lehet akár gyengébb eredményű, a másik bizonyosan kiegyenlíti az esetleges veszteséget. De mert az alku során aligha a sok-

éves tapasztalat alapján kalkulálható legoptimálisabb, ha a bérlő kellően ügyes és rafinált volt, inkább a legszerényebb zsákmányt vehették csak figyelembe (ellenkező esetben nem akadt volna bérlő, hisz „a szerencse forgandó”), el nem képzelhető olyan esztendő, amikor a bérlő „ráfizetett” – legfeljebb nem volt nyeresége.

– A vállalkozó-bérlőnek a halászatba tulajdonképpen semmit sem kellett befektetnie. Csupán azt kellett mérlegelnie, hogy akkor és ott mozgósíthatók-e „al-vállalkozók”: komplett szerszámkészlettel rendelkező és megfelelő szaktudású „részes halászok”. Ha igen (a rendelkezésre álló adatok szerint mindenütt és folyamatosan: igen!), a „készen” kapott patriarchális munkaszervezet és a hagyományos (úgymond: ősi) eszközkészlet – elméletileg sem lévén alternatívája – elégséges garanciát jelentett, hogy amit „akkor és ott” ki lehet fogni, ki is fogják a halászok – ennél többet teljességgel lehetetlen ígérni is, remélni is.

– Ha a „hasznot” csak a piacon lehetett realizálni, ennek híján haszontalanul pazarlódott volna a halászatba befektetett nagy mennyiségű munka, nyilván az adott a leginkább optimista választ arra a kérdésre, hogy „megéri-e bérbe venni a halászati jogot, a mezőgazdálkodásból remélhetőnél nagyságrendekkel nagyobb lehet-e a hozadéka?”, aki szervezője-résztevője (legalább személyes érdekből elkötelezett megfigyelője) volt a kockázatos, ám ezzel együtt kiválóan jövedelmező halkereskedelemnek.

Ebből következően: alighanem azokkal a birtokosokkal lehetett a legelőnyösebb bérleti szerződést kötni, akik a szó igazi értelmében amúgy sem gazdálkodtak, a halpiac pedig teljességgel ismeretlen volt számukra. Ha az „úri konyhát” megfelelő színvonalon ellátta a bérlő hallal, a bérleti összeg, bármennyire kevés volt is a tényleges haszonhoz képest, afféle „ajándék” – azaz: nem remélt, a legtöbbet ígérő bérlő által megajánlott – készpénzbevétel volt. És – ugyaneből következően – a jól szervezett, a gazdálkodás minden ágában tetemes haszonra törekvő uradalmak, ismervén *ezt* a piacot is, közelítettek leginkább a szerződéseikben a ténylegesen realizálható bérösszegekhez. Ha a forrásokból úgy látszik, hogy *ennek ellenére* igen tetemesnek kellett lennie a kereskedői haszonnak is (pl. SOLYMOS Ede számításai szerint a bárkás szállítás komoly kockázatát vállaló győri halkereskedők esetében), ez is csak azt bizonyítja, hogy bármilyen nagy halászati vállalkozást megalapozhatott a jól szervezett kereskedelem.

³⁶ SZILÁGYI 1986. 146, 155–158.

³⁷ SOLYMOS–SOLYMOSNÉ GÖLDNER 1978. 62.

³⁸ JANKÓ 1902. 304–305.

³⁹ MIKÓ 1970. 371–372.

⁴⁰ SZILÁGYI 1984. 340.

IRODALOM

ANDRÁSFALVY Bertalan

- 1970 *A paraszti halászati jog a Duna mentén Tolna és Baranya megyében.* Ethnographia LXXXI. 316–326.
 1975 *Duna mente népének ártéri gazdálkodása Tolna és Baranya megyében az ármentesítés befejezéséig.* (Tanulmányok Tolna megye történetéből, VII.) Szekszárd
 1976 *A mohácsi halászata a XVIII. és XIX. században.* Baranyai Helytörténetírás, Pécs, 339–347.

BÁRTH János

- 1997 *Kalocsai kontraktusok.* (Kalocsai múzeumi értekezések 3.) Kalocsa

BÉL Mátyás

- 1968 *Heves megye ismertetése 1730–1735.* (Ford.: Soós Imre) Eger

BELLON Tibor

- 2001 *Hálószemek a nagykunsági halászhathoz.* In: BALI János–JÁVOR Kata (szerk.): Merítés – Tanulmányok Szilágyi Miklós tiszteletére. Budapest, 111–133.

BENCSIK János

- 1970 *Egy jobbágyközség gazdasági, társadalmi élete az úrbérendezésről a jobbágyfelszabadításig.* In: Magyar történeti tanulmányok III. (Acta Universitatis de Ludovico Kossuth Nominatae Series Historica X.) Debrecen, 49–91.

BENDA Borbála

- 1999 *Főúri halkereskedelem a XVII. századi Dunántúlon.* Fons – Forráskutatás és történeti segédanyagok VI. 3. sz. 293–325.

BITÓ János

- 1993 *Az én kiskirályságom – Egy tiszai halász élete.* [2. kiadás] Szeged

BODOKI FODOR Zoltán

BODOKI FODOR Zsigmond

- 1978 *Mezőtúr város története (896–1944).* Mezőtúr

CSOMOR János

- 1980 *Körösnagyharsány krónikája.* (Bibliotheca Bekesiensis 19.) Békéscsaba

GÓG Mihály

- 1984 *A méltóságos nagykárolyi gróf Károlyi család tulajdonát képező Csongrádi uradalom leírása az 1814-ik évben teljesített hivatalos „Inventarium” alapján.* In: Mozaikok Csongrád város történetéből 1984. Csongrád, 128–163.

HERCZEGH Mihály

- 1980 *Adatok a Károlyiak Csongrádvásárhelyi uradalmának feudális-muskori történetéhez.* Tanulmányok Csongrád megye történetéből IV. Szeged, 61–127.

HERMAN Ottó

- 1887 *A magyar halászat könyve I–II.* Budapest

JANKÓ János

- 1902 *A balatonmelléki lakosság néprajza.* Budapest

KISS Géza

- 1981 *Fejezetek a vajszlói vallásalapítványi uradalom nyolc évtizedes történetéből (1767–1848).* Baranyai Helytörténetírás 1980. Pécs, 187–244.

LUKÁCS Károly

- 1943 *A balatoni halászat múltjából.* Klny. a Balaton című folyóirat 1942–1943. évfolyamából. H. n.

MIKÓ Sándor

- 1970 *Adatok a Sopron vármegyei halászat történetéhez.* Soproni Szemle XXIV. 366–374.

MOLNÁR Ambrus

- 1974 *Egy nagysárréti falu mezőgazdasága a XIX. században.* Agrártörténeti Szemle XVI. 247–263.

PÁKAY Zsolt

- 1978 *A veszprémi püspökség uradalmának összeírása 1802-ből.* A

Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 13. Veszprém, 217–247.

PETÁNOVIC Katalin

- 1981 *A Festeticsek balatonkeresztúri uradalmának kontraktusai (1772–1793).* Zalai Gyűjtemény 17. Zalaegerszeg

SOLYMOS Ede

- 1965 *Dunai halászat – Népi halászat a magyar Dunán.* Budapest
 1967 *Adatok a pécsi és mohácsi halászcéh történetéhez.* Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 1967. Pécs, 183–191.
 1969 *Levéltári adatok a szegedi halászat történetéhez.* A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1969/1. Szeged, 41–54.
 1979 *A tolnai halászcéh.* A szekszárdi Béni Balogh Ádám Múzeum Évkönyve VIII–IX. (1977–1978) Szekszárd, 133–177.
 1984 *A bajai halászcéh.* Cumania 8. Kecskemét, 377–436.
 1987a *Magyarországi halászcéhek és artikulusaik.* Cumania 10. Kecskemét, 339–374.
 1987b *A keszthelyi halászcéh.* Zalai Múzeum I. Zalaegerszeg, 191–214.
 1989 *Az esztergomi halászcéh története.* Komárom Megyei Múzeumok Közleményei 3. Tata, 53–74.
 SOLYMOS Ede–SOLYMOSNÉ GÖLDNER Márta
 1978 *A kalocsai érsekuralom halászati szerződése 1725–1916.* Cumania V. Ethnographia Kecskemét, 43–96.
 1979 *Győri halkereskedők Baranyában a 18. században.* A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 23. Pécs, 271–284.

SZILÁGYI Miklós

- 1966 *Adatok a Nagy-kunság 18. századi néprajzához.* Szolnok Megyei Múzeumi Adattár 5. Szolnok

1984 *A sárközi halászat bekapcsolódása a nemzeti piacba – Egy győri halkereskedő-vállalkozó konfliktusai.* In: HOFER Tamás (szerk.): Történeti antropológia. Budapest, 336–351.

1986 *A Mindszent-algyői uradalom halászati szerződése (1832–1861).* A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1984–85/1. Szeged, 143–166.

1988 *A fonyódi vizek halászati bérlete az 1840-es években.* Somogy XVI. 3. sz. 89–93.

1989 *Mezőberényi és gyomai halászati szerződések a 19. század első feléből.* In: FILEP Antal–ÉGETŐ Melinda (szerk.): Történeti-néprajzi források a XVIII–XIX. századból Documentatio Ethnographica 13. Budapest, 207–228.

1992 *Halászó vizek – halásztársadalom – halászati technika.* Studia Folkloristica et Ethnographica 29. Debrecen

1998 *Halászati bérlet és szabad halászat a jobbágyfelszabadítás után.* In: SZILÁGYI Miklós (szerk.): Társadalomnéprajzi tanulmányok – Népi kultúra – népi társadalom XIX. Budapest, 43–67.

2001 *Halászat.* In: PALÁDI-KOVÁCS Attila (főszerk.): Magyar néprajz II. Gazdálkodás. Budapest, 104–146.

TAKÁCS Lajos

- 1978 *A Kis-Balaton és környéke.* Somogyi Almanach 27–29. Kaposvár

T. K. [= Tagányi Károly]

- 1899 *Károlyi Sándor gróf kurucz generális utasításai a tiszai halászatról 1725–1730-ból.* Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle VI. 373–380.

MIKLÓS SZILÁGYI

FISHING ENTERPRISES
IN THE 18TH AND 19TH CENTURIES

Previously published sources on the use of fishing leases (defined as a *regale*, or noble privilege involving a small profit to the king) are examined by the author from the viewpoint of how patriarchally organized natural-water fishing using traditional techniques jibed with profit-oriented enterprises which appeared in ever-increasing force in the last two centuries of Hungarian feudalism. Feudal lords not only fished their waters with their own serfs for varying degrees of profit, but also entered leasing contracts with guild fishermen in the cities. The most valuable waters were leased by those who had an interest in fish commerce – in the regular supply of city fishmarkets. These people originally did the fishing themselves (as guild fishermen), with the eventual evolution of separate fish merchants who hired guild fishermen or peasant fishermen to do the fishing, guaranteeing that they would buy their entire catch, sparing them the worries of selling „highly perishable goods”. In other words, fish merchants with sufficient starting capital took over and utilized the traditional organization of labor and fishing technology without the slightest modification, and still were able to accumulate significant profit from their enterprise. This was primarily because the leasing businessman incurred no investment costs in catching the fish; he only needed to arrange transportation to market and sales. The already-available organization of labor and technology had no alternative but to ensure that a quantity of fish sufficient to be sold on the market would be caught. At the same time, it was extremely advantageous for the aristocratic landowner that the leaser guaranteed a regular annual income from a profit source which was unlikely to be greater if he fished the waters with his own serfs to supply fish for his kitchen.